

Svijet

POLITIČKA KARTA

Političku kartu svijeta na početku XXI. st. čine 193 države te nekoliko tzv. nesamostalnih područja (teritorija), koja unutar određenoga drž. okvira imaju donekle izdvojen i autonoman status. Od druge pol. XIX. st. polit. karta svijeta ubrzani je mijenjala; nekoliko moćnih carstava i država širilo je svoju prevlast na susjedna i prekomorska područja, stvarajući ovisne teritorije (kolonije), kojih je brojnost znatno premašivala broj tadašnjih država. God. 1914. eur. su države sa svojim kolonijama, protektoratima, dominionima i pridruženim područjima obuhvaćale oko 85% svj. kopna. U Europi se dogodio i prvi veći val nastanka novih država, kada je njihov broj uvećan s 15 (1870) na 35 (1930). Više novih država nastalo je neposredno poslije I. svjetskoga rata, ponajprije nakon raspada složenih drž. tvorevinu kao što su bili Austro-Ugarska i Osmanlijsko Carstvo. Prema već ustaljenoj geopolit. praksi, nakon velikoga vojnoga sukoba slijedile su međ. mirovne konferencije na kojima su sile pobjednice odlučivale o polit. karti svijeta. Slično se ponovilo i nakon II. svjetskoga rata, a tadašnji nastanak većega broja novih država povezuje se s

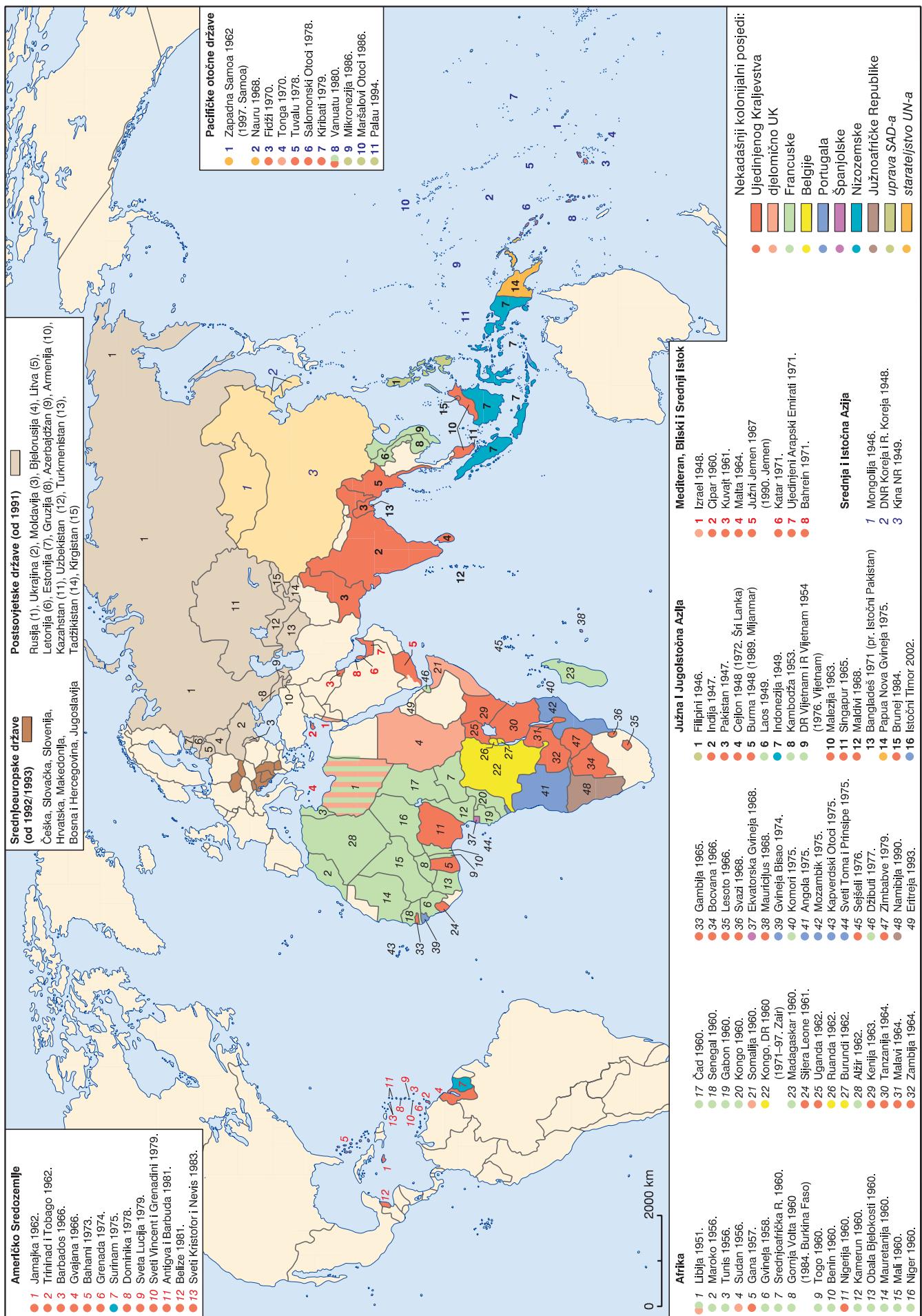
■ W. Churchill, F. D. Roosevelt i J. V. Staljin 1945. na konferenciji u Jalti

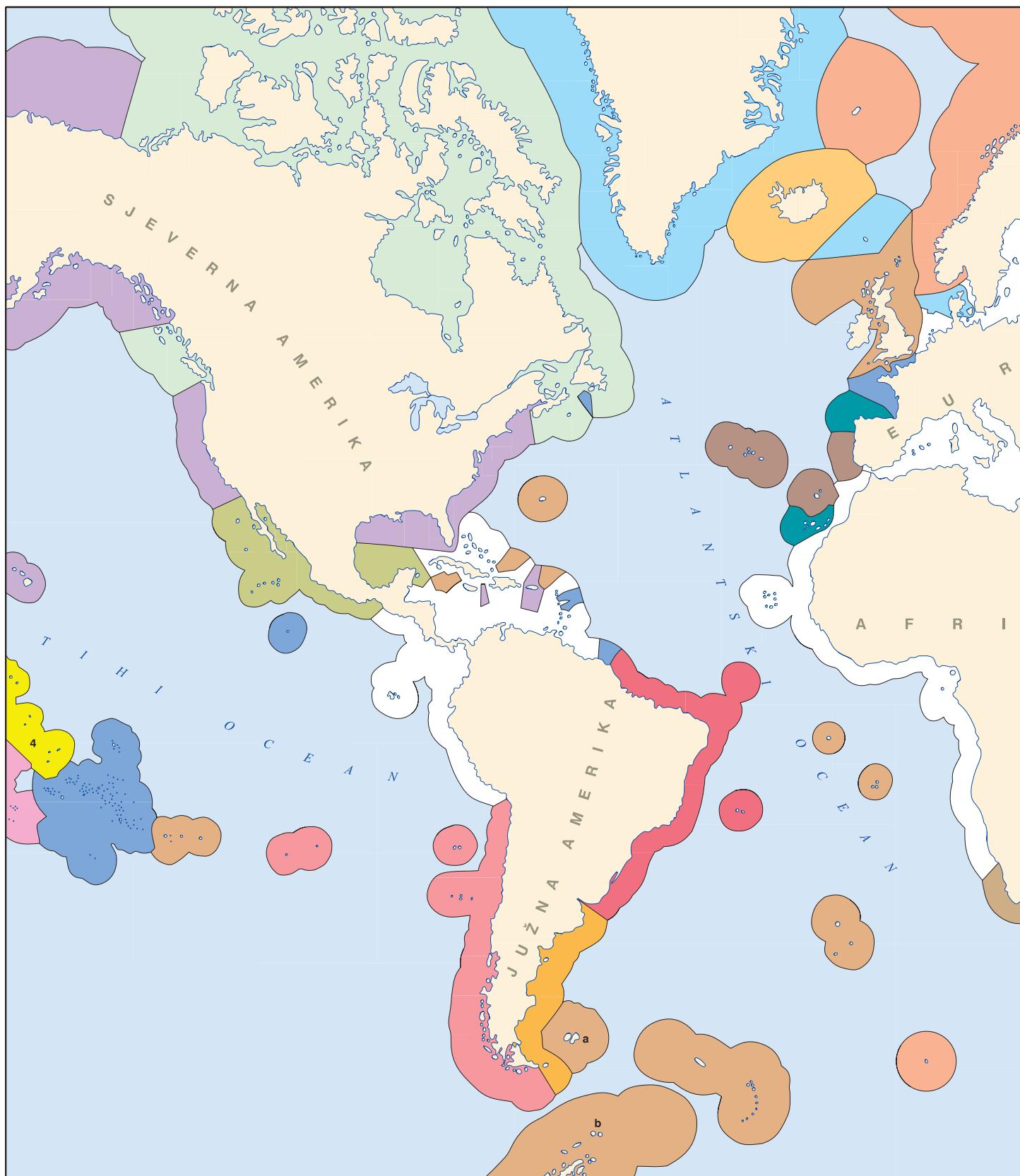
dekolonijalizacijom, tj. razgradnjom kolonijalističkoga sustava koja je uslijedila od 1950-ih godina.

Povijesno se dekolonijalizacija odvijala u nekoliko etapa, od osamostaljenja SAD-a (Deklaracija o neovisnosti 1776), preko oslobođanja kolonija u Latinскоj Americi u prvoj polovici XIX. st., početne dekolonijalizacije Afrike (neovisnost Liberije 1847), do gl. dekolonijalizacijskoga razdoblja u dr. polovici XX. st. U polit. emancipaciji kol. posjeda važan je bio njihov međ.-pravni prijelaz na sustav mandata (nakon I. svjetskoga rata) i sustav skrbništva (nakon II. svjetskoga rata) te donošenje deklaracije o davanju neovisnosti kolonijalnim zemljama i narodima, izglasane u UN-u 1960. godine. Tako se postupno smanjivao udjel kol. posjeda na svj. kopnu – s 54,9% (1900) na 44,7% (1923), 31,2% (1938), 25,5% (1947) i 4,6% (1965). Veličina kol. posjeda 1900. iznosila je 72,9 mil. km², a 1965. oko 6,1 mil. km².

Dekolonijalizacija u drugoj pol. XX. stoljeća bila je razdoblje najbržega stvaranja novih država, ugl. u Africi i Aziji. Tako je broj neovisnih država u svijetu postupno uvećavan s 64 (1945) na 75 (1950), 84 (1955), 107 (1960), 125 (1965), 135 (1970), 155 (1975), 165 (1980) i 170 (1985). Mnogobrojne kolonije osa-

■ Dekolonijalizacija 1946–2002.

~ granica epikontinentalnoga pojasa (200 M)
otvoreno more

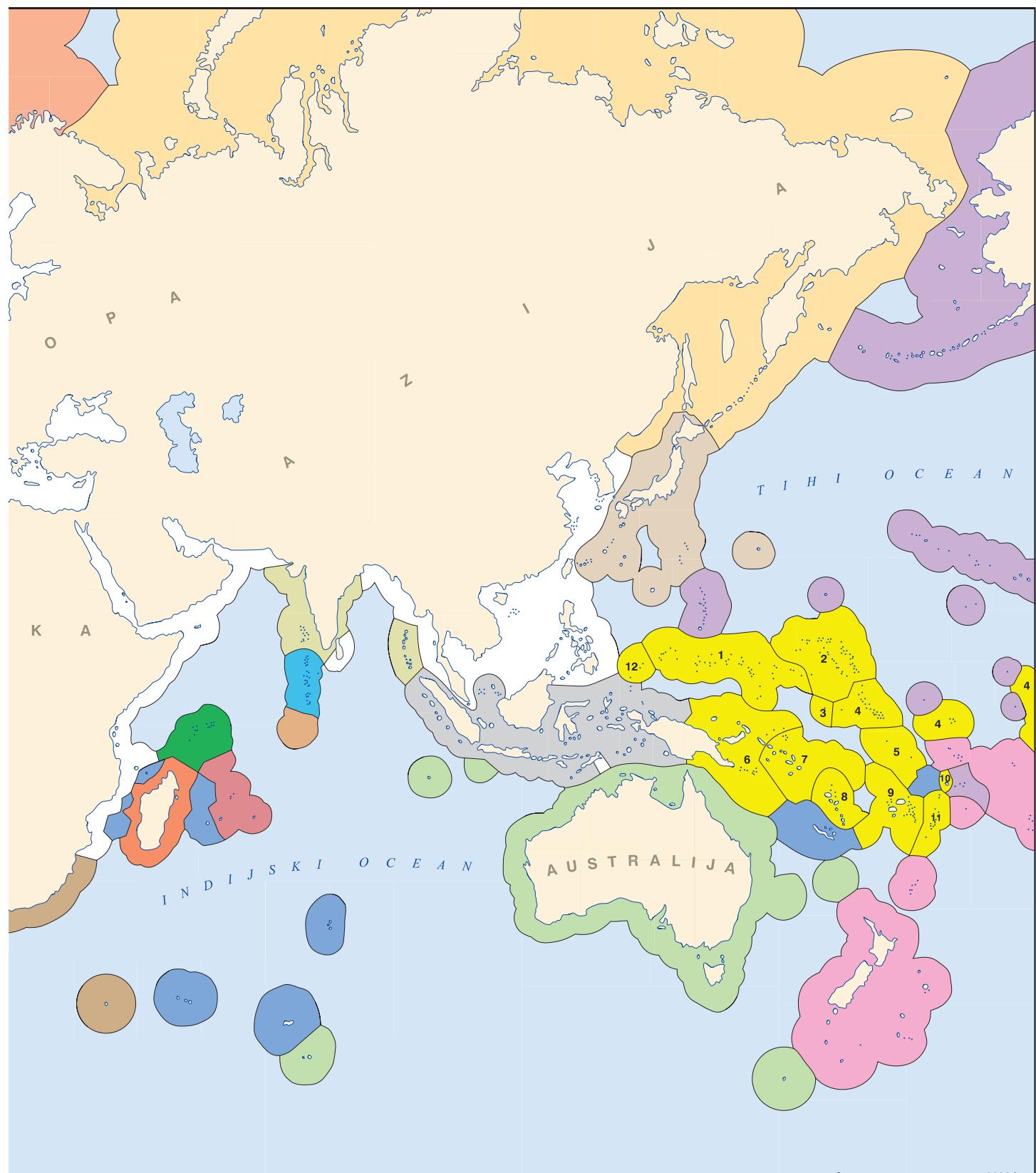
epikontinentalni pojas pojedinih evropskih država:

Francuska
UK (a—sporno s Argentinom;
b—sporno s Čileom i Argentinom)
Danska
Norveška

Portugal
Španjolska
Rusija
Island

epikontinentalni pojas pojedinih
američkih država:

SAD
Kanada
Meksiko
Brazil
Čile
Argentina

- epikontinentalni pojas pojedinih država Afrike, Azije i Indijskog oceana:
- Južnoafrička Republika
 - Madagaskar
 - Sejšeli
 - Mauricijus
 - Maldivi
 - Indija
 - Indonezija
 - Japan

- epikontinentalni pojas pojedinih država Oceanije:
- Australija
 - Novi Zeland
 - Mikronezija (1), Maršalovi Otoči (2), Nauru (3), Kiribati (4), Tuvalu (5), Papua Nova Gvineja (6), Salomonski Otoči (7), Vanuatu (8), Fidži (9), Samoa (10), Tonga (11), Palau (12)
 - epikontinentalni pojas ostalih država

■ Svjetsko more, podjela epikontinentalnoga pojaša

■ Naser, Tito i Nehru, predsjednici Egipta, Jugoslavije i Indije, utemeljitelji Pokreta nesvrstanih

mostalile su se od nekadašnjih kolonijalnih matica, a njihovi predstavnici i polit. prvaci postali su svjetski poznatim ličnostima i predvodnicima međ. organizacija i pokreta. Posljednji značajniji porast broja neovisnih država dogodio se na prijelazu iz 1980-ih u 1990-te godine, nakon raspada složenih evropskih sav. država (Sovjet-ski Savez, Jugoslavija, Čehoslovačka). Nakon toga uslijedila je i neovisnost Eritreje (1993) te Istočnoga Timora (2002), čime je broj država u svijetu povećan na 193, što je i današnje stanje.

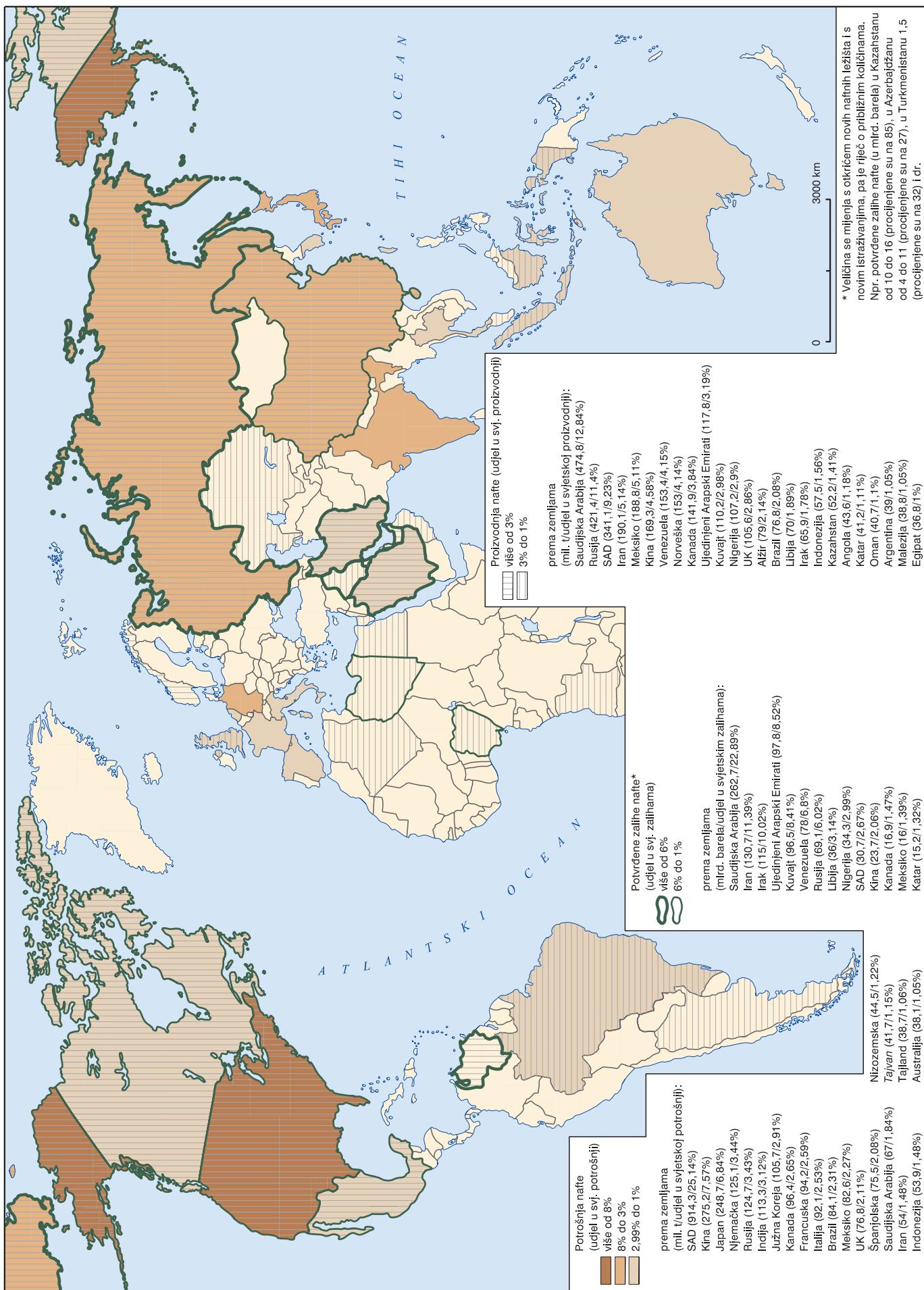
Brojnost država neznatno se smanjivala prilikom ujedinjenja pojedinih zemalja, kao što je to bilo u slučaju Vijetnama (1975–76), Jemena (1990) ili Njemačke (1990). Neuspjelo je bilo egiptsko nastojanje za sjedinjenjem pojedinih arap. zemalja u Ujedinjenu Arapsku Republiku (održala se 1958–61), kao i brojne slične inicijative Libije tijekom 1970-ih i 1980-ih godina. Još uvijek je otvoreno i pitanje ujedinjenja Sjeverne i Južne Koreje.

Osim kopnenoga područja, većina suverenih država obuhvaća i dio morskoga prostranstva koje se nalazi uz kopno. Današnji sustav morskih granica razvio se iz višestoljetnih prijepora i rasprava o podjeli morskih prostranstava. Suvereno pravo na dio mora uz obalu prva je istaknula Danska u XVIII. st. Dansku su slijedile druge eur. države, a u XIX. st. praksa proglašenja tzv. terit. mora prenijela se iz eur. matica i u prekomorske kolonije. Nakon I. svj. rata skrb o kodifikaciji prava mora, uključujući i morske granice, preuzeila je Liga naroda. Novu prekretnicu unio je nakon II. svj. rata SAD, proglašivši pravo iskorištavanja bogatstava na kontinentalnom šelfu i u podmorju. Na taj je način otpočela »velika morska groznica XX. st.«, tj. proglašenje prava na dijelove mora od strane sve većega broja zemalja. U okviru UN-a održane su i tri velike konferencije o pravu mora. Posljednja je od njih urodila 1982. Konvencijom o pravu mora, temeljnijem dokumentom međ. prava, kojim je utvrđeno pravo na suverenitet (terit. more) kao i na gosp. djelatnosti (isključivi gosp. pojas, ribolovne zone, epikontinentalni pojas). U skladu s tom

Konvencijom sve veći broj zemalja proglašava svoja prava nad dijelovima mora, odn. međusobno usklađuje morske granice i način gosp. iskorištavanja pojedinih resursa.

Pojava novih država u drugoj pol. XX. st. bila je praćena i razvojem neokolonijalizma kao oblika gosp. dominacije industrijski razvijenijih zemalja nad nekadašnjim kolonijama, ovisnim područjima i dr. posjedima. Nedostatak kapitala, proizvodnih sredstava, kvalificiranoga radništva i dr. razvojnih prepostavki prisilio je brojne novostvorene države na neokolonijalističku podčinjenost, često podržavano od vlastitih korumpiranih režima. Na taj je način suverenitet mnogih novostvorenih država bio znatno ograničen, a sputavalo ga je i tzv. dužničko ropsstvo nastalo zbog prevelikoga i često neopravданa drž. zaduživanja u inozemnim bankama, međ. financ. institucijama i dr. Početkom 2000-ih najveći vanjski dug imaju zemlje Latinske Amerike, ukupno oko 790 mlrd. USD – najviše Brazil (238), Meksiko (150) i Argentina (146 mlrd. USD).

U drugoj pol. XX. st. na ograničavanje drž. suvereniteta utjecalo je geopolit. i ideološko nadmetanje SAD-a i Sovjetskoga Saveza (hladni rat), koje je rezultiralo podjelom na tzv. Zapad i Istok. Na ideološkoj su razini bili suprostavljeni kapitalizam i komunizam (socijalizam), na političkoj liberalna de-

■ Proizvodnja, potrošnja i zalihe nafte u svijetu

mokracija i jednostranački sustav, a ekonomski su se suprotstavljale tržišna i drž.-planska privreda; strateški su bili suprotstavljeni Sjevernoatlantski savez (NATO) i Varšavski pakt. Od sred. 1940-ih do kraja 1980-ih sovj. prevlast ograničavala je neovisnost više zemalja ist. i sr. Europe (Bugarska, Čehoslovačka, Njemačka Demokratska Republika, Madžarska, Poljska). Istodobno je SAD svojim vojnim i ekon. utjecajem održavao vlastito interesno područje, ponekad i nasilnim smjenama legalno izabranih vlasti u pojedinim zemljama (Iran, Indonezija, Kambodža, Južni Vijetnam, Čile i dr.). U takvim geopolit. okolnostima broj stvarno neovisnih država bio je manji od ukupnoga broja država u svijetu. S druge strane, pristanak pojedinih država na djelomično ograničavanje vlastitoga suvereniteta bio je zasnovan na sigurnosnim i gosp. razlozima. Vodeći vojno-polit. savez NATO imao je 12 država članica u trenutku osnivanja 1949., a danas obuhvaća 26 država. Jezgra današnje Europske unije (EU) bila je Europska zajednica za ugljen i čelik, koju je 1951. osnovalo šest država (Belgija, Francuska, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Savezna Republika Njemačka, 1957. stvaraju Europsku ekonomsku zajednicu), dok danas Europska unija obuhvaća 25 država.

Za razliku od namjerna povlačenja dijela drž. suvereniteta motivirana sigurnosnim i gosp. interesima, velik broj slabo razvijenih i siromašnih zemalja izložen je prisilnom ograničavanju suvereniteta. Riječ je o onim državama koje u procesu globalizacije kojim upravljaju vodeće gosp. sile ne raspolažu dovoljnom ekon. snagom kao potporom neovisnosti. Početkom 2000-ih oko 80% svj. trgovine pod nadzorom je SAD-a, Kanade, Japana i EU-a. Iz tih je zemalja i najveći dio multinac. kompanija (200 vodećih nadzire oko 23% svj. trgovine), koje po svojoj finansijskoj moći nadmašuju znatan broj država (već sred. 1980-ih vrijednost ukupne godišnje prodaje General Motorsa od 103 mlrd. am. dolara bila je veća od godišnjega BDP-a u približno 150 država). Posebno su važne naftne kompanije koje nadziru glavninu poslova oko iskorištavanja i prerade nafte. Iako zemlje proizvođači te strateške sirovine nisu do kraja podređene, one su prisiljene svoje interese uskladiti s interesima naftnih kompanija. Širenje kapitalističkoga načina proizvodnje i tržišne privrede više nije geopolitički ograničeno; potpomognuto je nizom med. institucija, regionalnih i nadregionalnih udruženja, međudrž. gosp. i polit. povezivanjem i dr. (globalno su vodeće institucije Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka i Svjetska trgovinska organizacija). Globalno širenje kapitalističkoga modela ne znači ujedno i globalizaciju gosp. i uopće društvene razvijenosti. Na protiv, održan je velik raskorak između maloga broja industrijski najrazvijenijih zemalja i mnoštva nedovoljno razvijenih država. Prema procjenama UN-a u nerazvijenim zemljama početkom 2000-ih svakodnevno je umiralo oko 30 000 djece zbog nedostatka lijekova i osnovne medicinske skrbi; svakodnevno umire oko 100 000 ljudi zbog gladi ili njezinih posljedica, a više od dvije mlrd. ljudi živi u potpunoj bijedi – ugl. u Africi, Aziji i Latinskoj Americi.

Bez obzira na oblike ograničavanja drž. suvereniteta, tj. promjene njegova klasičnog poimanja, u doglednoj budućnosti vjerojatan je nastanak novih država, iako u manjem opsegu nego što je to bilo sred. XX. st. Geopolitički složeni državotvorni procesi odnose se na Palestinu, Kosovo, Zapadnu Saharu i dr. Početkom 2000-ih neizvjesna je budućnost država u kojima režim održavaju am. snage (Afganistan, Irak), kao i onih zemalja u kojima pobunjeničke skupine nadziru znatne dijelove teritorija i imaju vlastiti, paradrž. sustav vlasti (DR Kongo, Kolumbija, Mjanmar, Somalija, Sudan i dr.). Pojedine države suočene su sa snažnim separatističkim težnjama koje su često praćene i polit. nasiljem (slučaj Québeca, Korzike, Tibeta, Sjeverne Irske, Baskije, Čečenije i dr.). Na buduću polit. kartu svijeta mogu utjecati i devolucijski procesi, tj. prenošenje znatnih državnih ovlasti na pojedine niže upravno-terit. i druge drž. sastavnice. Na taj način nastaju autonomna područja ili ona s visokim stupnjem samostalnosti (površinom je najveće takvo područje Grenland koji priznaje suverenitet Danske), a pojedina su od njih moguće buduće države.

UJEDINJENI NARODI

Ujedinjeni narodi (krat. UN), organizacija suverenih država. Članice su sve države deklarativno opredijeljene za mir u svijetu te spremne prihvati ciljeve i pravila organizacije. Ciljevi su UN-a održavanje mira i sigurnosti u svijetu, razvijanje prijateljskih odnosa među narodima (državama) i promicanje suradnje.

UN ima svoje simbole. Zastava je svjetloplava sa službenim znakom u sredini. Omjer je visine i širine 2 : 3 ili 3 : 5, odnosno isti onaj u kojem je i nac. zastava države u kojoj se ističe.

■ Zastava Ujedinjenih naroda

Službeni je znak karta svijeta u azimutnoj ekvidistantnoj projekciji, centrirana na Sjeverni pol. S objiju je strana karte po jedna maslinova grana, simbol mira. U uporabi je od 1946.

Prve su međunarodne organizacije za suradnju država na pojedinim područjima nastale u XIX. st. Prva je mirovna konferencija, na kojoj je prihvaćena Konvencija o miroljubivom rješavanju međ. sporova te utemeljen Stalni sud za arbitražu (počeo djelovati 1902), održana 1899. u Hagu. Preteča UN-a bila je Liga naroda, međ. organizacija utemeljena na sličnim ciljevima nakon I. svj. rata sa sjedištem u Ženevi. Ideja o osnutku UN-a nastala je i postupno se razvila za vrijeme II. svj. rata, nakon neuspjeha Lige naroda. Ključni trenutci i događaji na putu do osnutka UN-a bili su: Atlantska povelja (Roosevelt-Churchillov plan za mir) u kolovozu 1941., rezolucija sudionika medusavezničke konferencije održane u Londonu 1941. i njihova Deklaracija ujedinjenih naroda iz 1942., Moskovska deklaracija iz 1943. koju su potpisali ministri vanjskih poslova SAD-a, SSSR-a i Ujedinjenoga Kraljevstva, sastanak stručnjaka vodećih svj. zemalja održan 1944. na imanju Dumbarton Oaks u Washingtonu, konferencija na Jalti održana u veljači 1945. te sastanak predstavnika 50 država održan od travnja do lipnja 1945. u San Franciscu na kojem je usuglašen tekst temeljnoga dokumenta, tzv. Povelje, te osnutak i status novoga Međunarodnoga suda pravde. Povelja, ključni dokument koji sadrži načela UN-a, službeno je prihvaćena 24. X. 1945. i otada se na taj datum obilježava Dan Ujedinjenih naroda. Povelja ima 111 članaka i temeljni je dokument o djelovanju UN-a. Gl. načela na kojima se temelji djelovanje UN-a jesu suverena jednakost članova, mirno rješavanje njihovih sporova, zabrana uporabe sile u međ. odnosima, nemiješanje u unutarnje poslove drugih država. Sjedište UN-a nalazi se u New Yorku, a eur. je ured u Ženevi. Pravni su odnosi u vezi sa sjedištem regulirani ugovorom (potpisani 1947) između UN-a i SAD-a.

Glavna je skupština sastavljena od predstavnika svih zemalja članica. Svaka zemlja, bez obzira na veličinu, ima jedan glas. Sastaje se redovito jedanput godišnje, a izvanredna zasjedanja sazivaju se prema potrebi. Raspravlja i donosi preporuke o svim pitanjima, prima izvješća Vijeća sigurnosti, gl. tajnika i dr. tijela. Odlučuje o novim članovima, imenuje gl. tajnika i bira članice drugih tijela.

Vijeće sigurnosti zaduženo je za pitanja mira i sigurnosti u svijetu. Imo 15 zemalja članica – 10 izbornih i 5 stalnih (Francuska, Kina, Rusija, SAD, Uje-